

(σε συνέχεια του Α' Μέρους της Β' Ενότητας)

Ιστορική αναδρομή της “Street Art”

Γιώργος Γιακουβάκης,
Κοινωνιολόγος – ΜΔΕ «Εγκληματολογίας», Πάντειο Πανεπιστήμιο

&

Κατερίνα Καλογεράκη,
Κοινωνιολόγος, Πάντειο Πανεπιστήμιο

&

Κωνσταντίνα - Μαρία Κωνσταντίνου,
Κοινωνιολόγος – ΜΔΕ «Εγκληματολογίας», Πάντειο Πανεπιστήμιο

Γ. Εννοιολογική προσέγγιση του “Graffiti” και της “Street Art”

Τόσο το Graffiti όσο και η Street Art συνεχίζουν μέχρι και σήμερα να προβληματίζουν επιστήμονες θεωρητικούς, ειδικά σε παγκόσμιο επίπεδο, και κοινό, να μην υπόκεινται σε ταξινομήσεις και να εξαπλώνονται γοργά. Αν το Graffiti είναι ένα γερό δένδρο, η Street Art αποτελεί το πιο όμορφο, από πλευράς «Αισθητικής»¹, δυνατό κλαδί της. Αν το Graffiti γεννήθηκε στη νεωτερική εποχή, η Street Art έγινε γνωστή στον κόσμο κατά τη μετανεωτερική εποχή. Ο οπτικός έλεγχος των ανθρώπινων κοινωνιών σχετικά με το πώς θα έπρεπε να είναι οι δρόμοι, οι τοίχοι, τα κτίρια των πόλεων δεν είναι άσχετος με τις γνωστές πολιτικές κατά του εγκλήματος διαχρονικά, όπως έγινε έμμεσα αντιληπτό στην προηγούμενη υπο - ενότητα.

Δεν πρέπει να συγχέονται όλες οι μορφές γραφής στον αστικό χώρο με αυτή του Graffiti, όχι, όμως, ότι δεν αλληλοεξαρτώνται σε βαθμό επιρροής. Μία κατηγοριοποίηση των δημόσιων χαρακτηριστικών, επι - γραφών, μπορεί να παρουσιαστεί

¹ Ferrell J., *Crimes of Style: Urban Graffiti and the Politics of Criminality*, Boston, Northeastern University Press, 1996, σελ. 178 – 186.

με τον ακόλουθο τρόπο και βάσει της προσέγγισης της Phillips, ίσως, κατανοηθεί καλύτερα το γιατί δεν πρέπει να ταυτίζεται η Street Art με το Graffiti σήμερα²:

[Δική μας πρόταση τίτλου κατηγοριοποίησης:] «Έγγραφο Αποτύπωση σε επιφάνειες κοινωνικής αλληλεπίδρασης»

1. **Δημόσια γραφή:** α. Συνθηματογραφία / β. Graffiti / γ. Τοιχογραφία
2. **Graffiti:** α. “Popular” - «Λαϊκό - κοινό» / β. “Community based” - «Κοινοτικό» / β1. “Political” - «Πολιτικό» / β2. “Gang” - «Συμμοριακό» - Καλλιγραφία
3. **Hip-hop:** α. “Hip – hop graffiti” - «Ονοματογραφία» / α1. “Djing graffiti” / α2. “Mcing breakdancing”

Θεωρούμε ότι η κατηγορία «Δημόσια Γραφή» με τις υποκατηγορίες της γίνεται εύκολα κατανοητή σήμερα. Το είδος «Λαϊκό - κοινό Graffiti» ορίζεται από την Phillips ως τα καθημερινά πράγματα: τα σπιρτόζικα σχόλια, τα φαλλικά σύμβολα, τα αστεία, οι δηλώσεις αγάπης ή μίσους, το «Βασανίζομαι», το «Λάθως», το ετήσιο με την αλλαγή αριθμού του έτους στο τέλος “YO 18!”, το «ο ... ήταν εδώ» και πολλά άλλα που έχουν κατακλύσει κυριολεκτικά την Αθήνα και τις γειτονιές της και βανδαλίσει πολλές φορές σημαντικές και μη δημόσιες ή και ιδιωτικές ιδιοκτησίες. Γι’ αυτήν την κατηγορία υποστηρίξαμε τη ναρκισσιστική προσέγγιση, η οποία πλησιάζει αρκετά με την κατηγορία «Συνθηματογραφία».

Πέραν από τα αθλητικά σχόλια και συνθήματα για πεπειθήσεις των ατόμων που δρουν γι’ αυτά³, υπάρχουν τα σεξουαλικά υπονοούμενα και διάφορες βωμολοχίες που έγκεινται στην ερμηνεία καταπιεσμένων προσωπικοτήτων. Ο Marcuse θεωρεί ότι η συνήθης αισχρολογία και η υποτιθέμενη πολιτική δύναμη του συνθήματος είναι

² Phillips S., *Wallbanging: Graffiti and Gangs in L.A.*, Chicago, University of Chicago Press, 1999, σελ. 47 – 56, 312 – 314.

³ Pinatel J., *Le phenomene criminel*, Paris, 1987, V^o Crime.

Σύμφωνα με την τυπολογία του Pinatel για το «έγκλημα» υπάρχει μία μορφή που καλύπτει τουλάχιστον την αθλητική συνθηματογραφία και είναι εκείνη που το «έγκλημα» τελείται από το αίσθημα της διεκδίκησης. Το τελευταίο μπορεί να συνδυαστεί και με την περιπέτεια υπό το πλαίσιο μίας γενικότερης απελευθέρωσης των νέων ανθρώπων. Τα «εγκλήματα» αυτά διαπράττονται βάσει των πιστών ενδιαφερόντων και των ισχυρών πεποιθήσεων έχοντας κατά νου την εξωστρεφή εκδήλωση συσσωρευμένης ενέργειας, δηλ. το ξέσπασμα με απλά λόγια.

αναποτελεσματική, συμπληρώνοντας ότι πρόκειται για «εύκολη ικανοποίηση της επιθετικότητας»⁴.

Συνεχίζοντας την κατηγοριοποίηση της Phillips, αξίζει να σημειωθούν ακόμη κάποιες παρατηρήσεις. Το «συμμοριακό Graffiti» δεν έχει εμφανιστεί καθόλου στη χώρα μας. Το αντίστοιχο Graffiti της ελληνικής πραγματικότητας είναι το αθλητικό. Το τελευταίο, που προηγείται χρονικά της εμφάνισης του Hip - Hop Graffiti στην Ελλάδα, παρουσιάζει ομοιότητες με το συμμοριακό, αφού οργανώσεις - σύλλογοι οπαδών είχαν και έχουν συγκρουστεί ουκ ολίγες φορές με τις αντίστοιχες των αντίπαλων ομάδων, υπογράφοντας ψευδώνυμα στους τοίχους γύρω από τον χώρο όπου εγκαθίστανται κάθε φορά οι εκάστοτε σύλλογοι.

Τα συγκεκριμένα αθλητικά ψευδώνυμα αναγράφονται επί τοίχου πάντα με τον αριθμό της κερκίδας δίπλα (π.χ. “Petros7”, φίλαθλος του Ολυμπιακού) των φανατικών οπαδών και είναι συνήθως γραμμένα με τα αντίστοιχα χρώματα. Σύμφωνα με αυτήν τη θεώρηση, εντοπίζουμε ένα κοινό στοιχείο με το συμμοριακό Graffiti το οποίο είναι «η συχνή γραφή του ονόματος του συλλόγου, κάτι αντίστοιχο με τη γραφή του ονόματος της συμμορίας. Εκτός από κάποιους γεωγραφικούς και κοινωνικούς δεσμούς, οι συμμορίες (“gangs”) και οι Hip - Hop Graffiti ομάδες (“crews”) είναι δύο εντελώς διαφορετικές κατηγορίες με εντελώς διαφορετικούς σκοπούς. Το Hip - Hop Graffiti δεν εμφανίζει πάντα δεσμούς με μια συγκεκριμένη γειτονιά και δεν θέτει ως βασική προτεραιότητά του την υπεράσπιση ή οριοθέτηση αυτής»⁵.

Graffiti είναι «η αναπαράσταση με χρώματα, σχέδια ή αυτοκόλλητα, η αναγραφή λέξεων ή συνθημάτων πάνω σε τοίχους ή αντικείμενα που βρίσκονται σε δημόσιους, δημοτικούς ή ιδιωτικούς χώρους, που συντελούνται με νόμιμο ή

⁴ Marcuse H., *Αντεπανάσταση και Εξέγερση*, Αθήνα, Μετάφραση: Αθανασίου Α., Παπαζήση, 1974, σελ. 78.

⁵ Αβραμίδης Κ., *Graffiti Υποκουλτούρα: Η σημασία του χώρου στον δρόμο προς τη φήμη*, σελ. 19, διαθέσιμο εδώ:
https://www.google.gr/search?ei=KF2eW9zdJMP4wAL8vYDICg&q=%CE%B1%CE%B2%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%AF%CE%B4%CE%B7%CF%82+graffiti+%CF%85%CF%80%CE%BF%CE%BA%CE%BF%CF%85%CE%BB%CF%84%CE%BF%CF%8D%CF%81%CE%B1&oq=%CE%B1%CE%B2%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%AF%CE%B4%CE%B7%CF%82+graffiti+%CF%85%CF%80%CE%BF%CE%BA%CE%BF%CF%85%CE%BB%CF%84%CE%BF%CF%8D%CF%81%CE%B1&gs_l=psy-ab.3...2795.7984.0.8193.15.14.1.0.0.0.197.1711.0j11.11.0...0...1c.1.64.psy-ab..3.7.1050...33i160k1.0.Cnvrj94Bono, τελευταία πρόσβαση: 26/02/2018.

παράνομο τρόπο»⁶, το οποίο και αποτέλεσε το αρχαιότερο οπτικό είδος επικοινωνίας⁷.

Διαχωρίζεται σε επιμέρους υποκατηγορίες βάσει τεχνικών και μέσων που χρησιμοποιούν οι writers: «(1) “Tagging”: Περίτεχνη γραφή ονόματος του writer, (2) “Bombing”: Παράνομα και γι’ αυτό γρήγορα εκτελεσμένα κομμάτια. Χαμηλή στιλιστική πολυπλοκότητα και ελάχιστος χρωματισμός (συνήθως διχρωμία) και (3) “Piecing”: Συνήθως νόμιμα κομμάτια αυξημένης στιλιστικής πολυπλοκότητας με χρωματικό πλουραλισμό»⁸.

Η ενοποίηση πολλών “Pieces”, καλύπτοντας πολύ μεγάλες επιφάνειες και κατά μήκος αλλά και καθέτως σε πολύ ψηλά κτίρια, αποκαλείται “Mural” ή αλλιώς «παραγωγή» (“Production”). Εδώ, με αυτά τα κομμάτια, ξεχώρισε ως αυτόνομη κατεύθυνση η Street Art, η οποία συνηθίζεται στα Pieces, Stencils και τα Murals αλλά και σε “3D” (τρισεδιάστατες) διαστάσεις αυτών.

“Street Art” ή αλλιώς “Post – Graffiti” είναι «μία από τις οπτικές τέχνες που αναπτύσσονται στη δημόσια σφαίρα, ειδικότερα στο δρόμο, περιλαμβάνοντας τα αυτοκόλλητα – “Slaps”, τις αφίσες δρόμου – “Wheatpastes”, “Stencils”, και φυσικά όλα τα μέσα ζωγραφικής, πινέλα, σπρέϋ, λάδι κ.ο.κ»⁹. Η τοιχογραφία χρησιμοποιεί την τέχνη και το σύνθημα την γλώσσα. Το Graffiti χρησιμοποιεί ταυτόχρονα και τα δύο. Βασίζεται κυρίως στα ονόματα, δηλαδή στις λέξεις και τα γράμματα. Τα μέσα / οι τεχνικές αποτύπωσης της Street Art από τους καλλιτέχνες στους τοίχους της πόλης προσδιορίζουν και την ταυτότητά της ως ξεχωριστή μορφή που αναγνωρίζεται αυτόνομα στον οπτικό πολιτισμό της εκάστοτε χώρας. Συνεπώς, τείνει να λάβει (συμβολικό) χαρακτήρα παγκόσμιας διάστασης, εάν δεν το έχει κατορθώσει ήδη.

Το 1950 και 1960, το εικαστικό ρεύμα της εποχής “Pop Art” αναγκάζει εμμέσως πλην σαφώς καλλιτέχνες που χρησιμοποιούν το stencil ως μέθοδο

⁶ Από το αρχαιοελληνικό ρήμα «γράφειν» που σημαίνει «εγχαράσσω, εγγράφω, επιγράφω, καταγράφω, ζωγραφίζω»,

Σταματάκου Ι., *Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσής*, Αθήνα, Φοίνιξ, 1972.

Βλ. και <http://criminology.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190264079.001.0001/acrefore-9780190264079-e-132?rskey=Ry8xQI&result=52>, Διαδικτυακή Επιστημονική Εγκυκλοπαίδεια *Oxford Research*, Zieleniec A, Λήμμα: “Graffiti”, τελευταία πρόσβαση: 26/02/2018.

⁷ Δημόπουλος Χ. *Ανακριτική*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2^η έκδ., 2011, σελ. 485.

⁸ Αβραμίδης Κ., *Graffiti Υποκουλτούρα: Η σημασία του χώρου στον δρόμο προς τη φήμη*, σελ. 19.

⁹ Ross J. I., *Street Art, Encyclopedia of street crime in America*, Thousand Oaks, CA: Sage, 2013, σελ. 392, 393.

Βλ. και Pocket Art, *Street Art Norway Vol. II*, Norway, Kontur Forlag, 2012, σελ. 14.

αποτύπωσης της τέχνης τους σε τοίχους να την εκθέσουν σε μουσείο. Τόσο ο Warhol όσο και ο Rauzenberg ασχολήθηκαν εντατικά με τη μέθοδο της μεταξοτυπίας, εμπνεόμενοι από θέματα της μαζικής κατανάλωσης και της τεχνικής αναπαραγωγής. Ο χειροποίητος χαρακτήρας του stencil, το χαμηλό του κόστος και η δυνατότητα επαναληπτικής εφαρμογής που αυτό προσφέρει, το κάνει να ξεχωρίζει τόσο σε τεχνικές εφαρμογές όσο και σε καλλιτεχνικές με ανοδική τάση. Το Μάη του '68, τα stencils, τα συνθήματα και οι αφίσες κατακλύζουν το Παρίσι¹⁰.

Όπως το Stencil έχει μεγάλη ιστορία, έτσι έχει και η αφίσα, αφού υπήρξε τόσο μέσο προπαγάνδας όσο και αντίστασης, ήδη από τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Το Μάη του '68 ήταν κύριος τρόπος έκφρασης, ενώ σήμερα προσδίδεται σε αυτήν κυρίως διαφημιστική χροιά. Πρωτοπόρος στη Street Art - αφίσα υπήρξε η συγκεκριμένη θεματολογία της τέχνης "Obey Giant" του κατά κόσμον Fairey¹¹.

Ο όρος Street Art χρησιμοποιείται και έγινε γνωστός περισσότερο για να διαχωριστεί από το Graffiti το οποίο μπορεί να είναι προϊόν ή κώδικας¹². Η πρώτη μπορεί να διακριθεί από το γένος της, αν λάβουμε υπ' όψιν μας ορισμένες, από τις πολλές και σημαντικές διαφορές τους, ορισμένες από τις οποίες εύκολα τις αντιλαμβάνεται κανείς μελετώντας τη ξενόγλωσση, κυρίως, βιβλιογραφία¹³:

- το μέγεθος ενός έργου (το αρκετά μεγάλο μέγεθος ονομάζεται "Mural Art",
- τον τίτλο ως παρουσία γενικά,
- την αυξημένη συμμετοχή σε εικαστικές / καλλιτεχνικές / κοινωνικές / δημοτικές εκδηλώσεις (η δυνατότητα παραγγελίας / δημοτικής άδειας ενός έργου),
- την εύκολη, σχετικά, επικοινωνία με την κοινή γνώμη, τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, τους περαστικούς,

¹⁰ Ανδριωτάκης Μ., *Σχέδια Πόλης*, Αθήνα, Νεφέλη, 2005, σελ. 15 - 17.

¹¹ Manco T., *Street Logos tm*, London, Thames & Hudson, 2004, σελ. 43.

¹² Ο «πατέρας ή νονός» του Graffiti παγκοσμίως είναι Έλληνας που έζησε στη Νέα Υόρκη το 1970 - 1990 με το όνομα Δημήτρης ή αλλιώς "Taki 183". Για τη Street Art είναι ο Γάλλος "Bleck Le Rat" εγκαινιάζοντας για πρώτη φορά σε τοίχους του Παρισιού τη Stencil Art, το 1999 - 2000. Η σημερινή μορφή, γνωστή σε όλους εμπειρικά, της Street Art γεννήθηκε, πιθανόν, το 2011. Στο ίδιο, σελ. 14 - 16.

Βλ. και https://encyclopedia.thefreedictionary.com/Street+art#cite_note-Lewisohn-2, τελευταία πρόσβαση: 18/11/2107.

¹³ Βλ. και https://ikastikos-kiklos.com/street-art-vs-graffiti/?utm_source=facebook&utm_medium=post&utm_campaign=streetart-vs-graffiti, Επίσημη ιστοσελίδα Εικαστικού Κύκλου "Sianti", τελευταία πρόσβαση: 18/11/2017.

- τα «χτυπήματα» σε εγκαταλελειμμένα κτήρια χωρίς σπασίματα ή καταστροφές, αλλά να ταιριάζει σαν να προσαρμόζεται στην εικόνα που βλέπεις και τέλος, αλλά το πιο σημαντικό απ' όλα,
- το κοινωνικό μήνυμα που προσφέρει (ανάγκη επικοινωνίας από τον καλλιτέχνη προς την κοινωνία, τα ψυχικά συναισθήματα που διεγείρει.

Από τις παραπάνω διαφορές, αντιλαμβάνεται κανείς ότι η ταύτιση του Graffiti με τη Street Art από πλευράς κοινής γνώμης δεν μπορεί να φέρει καμία νομική / νομοθετική αλλαγή στις διατάξεις περί βανδαλισμού. Σε αυτό δεν βοηθούν και οι κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές συνθήκες σήμερα. Όμως, το να φτάσει κανείς στο άλλο άκρο της φανατικής εργαλειοποίησης και εμπορευματοποίησης της Street Art, όπως είχε συμβεί στο Graffiti, αυτό θα σήμαινε έναν επαναληπτικό κύκλο με άλλη μορφή¹⁴.

Με την πάροδο των χρόνων, η Street Art έχει αρχίσει να συνηθίζει σιγά – σιγά και το άλλο της πρόσωπο, έναν νόμιμο χαρακτήρα· κάτι που συμβαίνει όταν υφίσταται άδεια για να πραγματοποιηθεί από έναν δημόσιο φορέα ή τον ιδιοκτήτη, όταν γίνεται κατόπιν παραγγελίας με προβλεπόμενη αμοιβή, όταν διατίθενται δημόσιοι χώροι για τη διεξαγωγή φεστιβάλ, καθώς και όταν διενεργείται ένα χρηματοδοτούμενο project, στο οποίο συμμετέχουν καλλιτέχνες με σκοπό να αναβαθμίσουν εικαστικά συγκεκριμένα σημεία στις πόλεις.

Αυτό, για παράδειγμα, συνέβη το 2015 με έργο του καλλιτέχνη street art “WD (Wild Drawing)” υπό το πλαίσιο του Φεστιβάλ της Αθήνας «Μικρού Παρισιού των Αθηνών» με τη γνωστή «Κουκουβάγια» να κοσμεί ένα εγκαταλελειμμένο κτίριο σε μία διασταύρωση οδών, αρκετά «σκοτεινή» στην περιοχή του Μεταξουργείου της Αθήνας¹⁵. Η ιστορία της Street Art είναι μια συναρπαστική ιστορία της εξέλιξης που τροφοδοτείται από πολιτικές και αισθητικές ιδεολογίες. Με την πάροδο του χρόνου,

¹⁴ Σκανδάμης Μ., «Γκράφιτι: Εξέλιξη, Τέχνη και παρέκκλιση», από το συλλογικό έργο *Ηθικοί Πανικοί, Εξουσία και Δικαιώματα, Σύγχρονες Προσεγγίσεις*, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα, 2015, σελ. 125, 126.

¹⁵ Bengsten P., “Beyond the public art machine: A critical examination of street art as public art”, *Journal of Art History*, 82 (2), σελ. 63 – 80.

έχουν υπάρξει πολλαπλές και μερικές φορές αντιφατικές μορφές προκειμένου να οδηγηθεί κάποιος σε αυτήν είτε ως ενεργός writer είτε ως θεατής¹⁶.

Οι “Street Artists” καλλιτεχνούν ατομικά ή ομαδικά. Οι ομάδες δεν έχουν μία σαφή δομή και οργάνωση, ωστόσο, τις διακατέχουν συνήθως διαπροσωπικοί δεσμοί, συνοχή, αλληλοσεβασμός και αντιστοιχία. Σε αντίθεση με τους Graffiti Writers – crews, δεν συνηθίζουν να «πατούν» ο ένας ή η μία ομάδα έργα των άλλων, ιδίως όταν πρόκειται για έργα που έχουν πραγματοποιηθεί κατά παραγγελία. Το λεγόμενο «πάτημα» συμβαίνει όταν ένα έργο υπάρχει σε έναν τοίχο και ένας άλλος καλλιτέχνης ή graffiti writer δημιουργεί δικό του έργο πάνω στο ήδη υπάρχον. Σαν κίνημα όπου θεωρείται πως είναι σύμφωνα με ορισμένους συγγραφείς, κατά τον Melucci, λογική είναι η ύπαρξη ανταγωνισμού¹⁷.

Οι Αθηναίοι καλλιτέχνες του δρόμου χρησιμοποιούν ένα ευρύ φάσμα υλικών και τεχνικών. Μία ξεκάθαρη καταγραφή των υλικών και τεχνικών της Street Art είναι σχεδόν αδύνατη, επειδή οι καλλιτέχνες χρησιμοποιούν πολλά και διάφορα υλικά για να ολοκληρώσουν τη δουλειά τους, αναλόγως πάντα τη στιγμή επιλογής του τοίχου ή κάποιας επιφάνειας και φυσικά, των καιρικών συνθηκών. Πολλά υλικά λιώνουν ή δεν προλαβαίνουν να στεγνώσουν. Συνεπώς, εκτός από τον ενδεχόμενο κίνδυνο σύλληψης, το απρόοπτο των καιρικών συνθηκών αποτελεί παράγοντα ρίσκου ιδίως όταν οι καλλιτέχνες προτίθενται να δημιουργήσουν ένα mural έργο¹⁸.

Αυτό που θα υποστήριζαν πολλοί καλλιτέχνες της Street Art είναι ότι η ίδια καλό θα ήταν να προσδιορίζεται πλέον από την κοινή γνώμη ως τέχνη¹⁹. Κοινό σημείο επαφής εντοπίζεται τόσο για το Graffiti όσο και για τη Street Art στην ανωνυμία που είναι υψίστης σημασίας και για τα δύο. Στη Street Art, όμως, ο καλλιτέχνης εξαφανίζεται πίσω από το έργο σε αντίθεση με το Graffiti Tag όπου

¹⁶ Luca M., Visconti J. F., Sherry JR., Anderson S. B. L., “Sweet Art? Reclaiming the “Public”, *Public Place*, 2010, σελ. 4.

¹⁷ Melucci A., *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*, Cambridge, University Press, 1996, σελ. 38, 39, 68 – 77, 102 – 104.

¹⁸ Chatzidakis M., “Street art conservation in Athens: Critical conservation in a time of crisis”, *Studies in Conservation*, 61, 2016, σελ. 18.

¹⁹ Στεφανίδης Μ., Μουτσόπουλος Θ., Αλεξοπούλου Ο., Αναστασάκος Μ., Cacao Rocks, WD, *Η τέχνη στους δρόμους του κόσμου*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2017.

«αναπνέει» στην πόλη, θέτοντας με αυτόν τον τρόπο ερωτήματα σχετικά με αισθητικές ιδιότητες²⁰.

Στη Νέα Υόρκη, το Λονδίνο, το Κάιρο και το Τόκιο, τα γράμματα των graffiti προσομοιάζουν. Από την άλλη πλευρά, η Street art αντανακλά συχνά τον τόπο όπου βρίσκεται²¹. Συνοπτικά, η Street Art είναι ένα τοπικό, μη αποκλειστικό, με μηνύματα κίνημα, που δίνει προτεραιότητα στο καλλιτεχνικό μήνυμα και αξία στα κομμάτια που δημιουργήθηκαν. Αυτό διαφέρει κατά πολύ από την εικόνα των ανταγωνιστικών κοινωνικών ομάδων με καταστροφική προδιάθεση που οριοθετούν την περιοχή τους²².

Δ. “Graffiti”, “Street Art” και Βανδαλισμός

Οι κοινωνιολόγοι έχουν σταθεί στο γεγονός ότι ο βανδαλισμός είναι κοινωνική συμπεριφορά, αφού πρώτα από όλα διενεργείται πιο συχνά από ομάδες παρά από άτομα που ενεργούν μόνα και, δεύτερον, αντιπροσωπεύει την έκφραση μιας εξέγερσης ενάντια στη θεσμική εξουσία. Είναι γεγονός ότι ο βανδαλισμός φαίνεται να είναι πιο σοβαρός και πιο συνηθισμένος στις περιοχές που καταλαμβάνονται από μεικτά κοινωνικά σύνολα, όπου οι μόνιμοι κάτοικοι αρνούνται να δεχτούν νέες αφίξεις και σύμφωνα με τις οικολογικές εμπειρικές προσεγγίσεις των Shaw & McKay της σχολής του Σικάγου βάσει του θεωρητικού σχήματός τους περί ομόκεντρων κύκλων (διατυπωμένο από τους Park, Burgess & McKenzie) μπορεί και να επαναλαμβάνεται η κινητικότητα αυτή αναλόγως την εκάστοτε πολιτική της οικονομίας και κατά της εγκληματικότητας που ακολουθείται για συγκεκριμένες περιοχές αλλά και την πολεοδομία της κάθε περιοχής²³.

Σε τέτοιες περιπτώσεις, σύμφωνα με τη θεωρία της ουδετεροποίησης των Sykes και Matza²⁴, οι ομάδες εφήβων και νεαρών ενηλίκων σχηματίζονται και αναπτύσσουν ένα πλαίσιο ισχυρών κανόνων μεταξύ τους που δικαιολογεί και στους

²⁰ Lewisohn C., *Street Art*, Tate Publishing, 2008, σελ. 63 – 71.

²¹ Ganz N., *Graffiti World – Street Art from Five Continents*, USA, Harry N. Abrams Inc. Publishers, 1999, σελ. 7.

²² Wolff B., “The Writing on the wall: Graffiti, vandalism, and social expression”, *Kaleidoscope*, 9, 2011, σελ. 3.

²³ Park R. E., Burgess E., McKenzie R., *The City Chicago*, University of Chicago Press, 1925.

²⁴ Sykes G. & Matza D., “Techniques of Neutralization. A theory of delinquency”, *American Sociological Review*, 1957, σελ. 664 – 670.

εαυτούς τους και στις πράξεις τους την οποιαδήποτε καταστροφή ενάντια στο φυσικό και κοινωνικό πλαίσιο. Επιπλέον, έχει διαπιστωθεί ότι ο βανδαλισμός είναι εντονότερος εκεί όπου η ικανότητα των οικογενειών να ανταποκρίνονται στις ανάγκες των μελών τους είναι περιορισμένη: αυτό ισχύει ιδιαίτερα όταν τα κοινωνικοοικονομικά πρότυπα είναι χαμηλά, όταν η ανεργία είναι παρούσα²⁵.

Η τυπολογία του βανδαλισμού του Cohen αποτελεί την πιο συνηθισμένη θεωρητική προσέγγιση. Σύμφωνα με τον Cohen υπάρχουν έξι κατηγορίες βανδαλισμού. Για τα graffiti, οι τρεις από αυτές είναι σημαντικές για την κατανόηση του κοινωνικού τους νοήματος. Ο ιδεολογικός βανδαλισμός εμπνέεται από έναν πολιτικό, κοινωνικό ή κάποιον άλλο ακτιβιστικό λόγο. Ο βανδαλισμός ως παιχνίδι προκαλείται από τον ανταγωνισμό μεταξύ των ατόμων - ποιος μπορεί να κάνει τα περισσότερα tags, τη μεγαλύτερη ή τη χειρότερη πράξη; Πολλές από τις εξελίξεις και μεγάλο μέρος της διάδοσης του κινήματος του Graffiti μπορούν να αποδοθούν στον ανταγωνισμό. Αυτός ο διαγωνισμός - ανταγωνισμός βασίστηκε στην αναγνώριση των ονομάτων τους μέσω του tagging, της υπογραφής των δημιουργών (ή γράφοντας ένα όνομα ή ψευδώνυμο σε όσο το δυνατόν περισσότερες θέσεις). Ο κακόβουλος βανδαλισμός εκφράζει μία οργή ή απογοήτευση· ο στόχος του βανδαλισμού είναι μερικές φορές συμβολικός και μπορεί να έχει μια πολιτική διάσταση²⁶.

Μια άποψη είναι ότι η ίδια η πράξη του graffiti συχνά ή πάντα εμπεριέχει φθορά σε δημόσια και ιδιωτική ιδιοκτησία (λόγω των επιπτώσεών του στην επιφάνεια στην οποία γράφεται, των επιπτώσεών του στο οπτικό πεδίο ή επιπρόσθετων επιπτώσεων που μπορεί να περιλαμβάνουν ζημιές σε κλειδαριές, πύλες και πόρτες ώστε να αποκτηθεί πρόσβαση σε χώρους όπως σταθμοί τρένων, τουαλέτες, σχολεία, αθλητικές εγκαταστάσεις, κ.λπ.). Ωστόσο, δεν έχει αποδειχθεί ότι πάντα τα άτομα που ασχολούνται με graffiti εκτελούν άλλους τύπους βανδαλισμού.

Ούτε μπορεί να ειπωθεί ότι οι άνθρωποι που διαπράττουν τέτοιου είδους πράξεις βανδαλισμού πάντα - ή από πάντα - εμπλέκονται στη σκηνή Graffiti και πόσο μάλλον στη Street Art. Οι παράνομες μορφές γραφής δεν μπορούν να περιοριστούν

²⁵ Levy - Leboyer C., *Vandalism: Behaviour and motivations*, Netherlands, Elsevier Science Publishers B.V., 1984, σελ. 4.

²⁶ Cohen S., "Sociological approaches to vandalism", *Vandalism: behaviour and motivation*, Ed. Claude Levy - Leboyer, Amsterdam: North - Holland, 1984.
Βλ. και Wolff B., "The Writing on the wall: Graffiti, vandalism, and social expression", *Kaleidoscope*, 9, 2011, σελ. 2.

στην έννοια του βανδαλισμού. Υπάρχουν ορισμένες διαστάσεις στο Graffiti - όπως τα κίνητρα διαφόρων δημιουργών και οι δημόσιες αντιδράσεις σε ορισμένες εικόνες - που προβληματίζουν την ορθόδοξη συσχέτιση του Graffiti με την ευρεία κατηγορία του «βανδαλισμού».

Ο βανδαλισμός διαφέρει ποινικά από τη δημόσια ελευθερία της έκφρασης με μέσο τη ζωγραφική, ακριβώς, στο σημείο «της καταστροφής». Η «καταστροφή» έγκειται στο κοινωνικό δίλημμα: η Street Art πότε καταστρέφει και πότε ικανοποιεί την οπτική κουλτούρα της κοινής γνώμης; Η αντίληψη του τι είναι Τέχνη για τον καθένα, ειδικότερα για τον νομοθέτη, έχει μεγάλη σημασία εν τέλει και για την κοινή γνώμη. Ο καθησυχασμός της τελευταίας με την αυτή απαγόρευση με οξύμωρο τρόπο επιτυγχάνεται στην καθημερινή κοινωνική ζωή: πότε με υβριστική χροιά – εκδήλωση μπροστά σε ένα έργο Street Art πότε με θαυμασμό. Με αυτόν τον τρόπο συλλογιστικής πορείας, πρέπει να αλλάξουν οι «παράγοντες προσανατολισμού» του νομοθέτη²⁷. Επομένως, η αμφιλεγόμενη ιδιότητα της Street Art ως τέχνη και βλάβη απαιτεί να αντιμετωπίζεται ως το λιγότερο, εν μέρει, διαφορετική από τις πιο στοιχειώδεις ή συνειδητά διατυπωμένες πράξεις βανδαλισμού.

Ο Gomez επιβεβαιώνει τον προαναφερθέντα εννοιολογικό διαχωρισμό graffiti – street art διατυπώνοντας το εξής κεντρικό σημείο: δύο συγκεκριμένες ταξινομήσεις περιλαμβάνουν τους περισσότερους τύπους graffiti και τα κίνητρα πίσω από αυτό. Πρώτον, η «τέχνη Graffiti» περιγράφει έργα τύπου graffiti που παρουσιάζουν πολλά από τα χαρακτηριστικά των έργων που συνήθως ονομάζονται «υψηλή τέχνη» ή «λαϊκή τέχνη». Τα πιο περίπλοκα έργα graffiti με τίτλο “Pieces” ανήκουν σε αυτήν την κατηγορία επειδή προκύπτουν από την επιθυμία της δημιουργίας έργων τέχνης. Δεύτερον, ο «βανδαλισμός - Graffiti» περιγράφει εκείνες τις απλές λεηλασίες που προκαλούνται από την επιθυμία να επισημανθεί η περιοχή, να δημιουργηθεί φήμη ή να αναδειχθεί η παραίτηση από το νόμο και την κοινωνία. Αυτό που ο Gomez αποκαλεί «βανδαλισμός - Graffiti» εμπεριέχει τη συνηθέστερη μορφή graffiti, το tagging. Η οπτική του Gomez διαιωνίζει την κοινή άποψη ότι το Graffiti είναι είτε «τέχνη» είτε «έγκλημα»²⁸.

²⁷ Φαρσεδάκης Ι. Ι., *Στοιχεία Εγκληματολογίας*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2005, σελ. 21.

²⁸ Gomez M., “The Writing on Our Walls: Finding solutions through distinguishing graffiti art from graffiti vandalism”, *Journal of Law Reform*, University of Michigan, 26, 1993, σελ. 633 – 707.

Η Street Art αποτελεί συγχρόνως ένα μείζον ζήτημα για τις τοπικές κοινότητες, την τοπική αυτοδιοίκηση, την αστυνομία, τα μέσα μαζικής μεταφοράς και ενημέρωσης πολλές φορές και τους νέους. Τα άτομα σε αυτές τις ομάδες μπορούν να επηρεαστούν με διάφορους τρόπους από τα graffiti: κάποιιοι βρίσκουν τη δραστηριότητα ή / και τα αποτελέσματά της ελκυστικά, ενώ άλλοι τα βλέπουν ως δείκτη κοινωνικής απόκλισης και εγκληματικότητας των νέων.

Ως εγκληματολογικό ζήτημα το Graffiti διατηρεί το καθεστώς ότι είναι κατά κύριο λόγο μη αναγνωρισμένο. Όταν το Graffiti ανακύπτει σε εγκληματολογικές συζητήσεις τείνει να εντάσσεται στις συζητήσεις για την (κατά περίπτωση) πρόληψη του εγκλήματος ή / και για την παραβατικότητα των ανηλίκων. Όσοι εξετάζουν το Graffiti, συνήθως το προσεγγίζουν θεωρώντας ότι είναι μια δραστηριότητα υποκουλτούρας που πραγματοποιείται από μια ομάδα υποκουλτούρας συνοδευόμενο πάντα με την καταστροφή αντικειμένων και δημόσιων κτιρίων ή μνημείων ή τοίχων, και όχι ως μια σημαντική πτυχή της διαπραγμάτευσης του σύγχρονου κοινωνικού χώρου.

Το κύριο μειονέκτημα αυτού του πλαισίου είναι ότι η κάθε πτυχή ενσωματώνει τη Street Art ήδη πάντα σε μια κατηγορία «προβλήματος» - είτε το πρόβλημα είναι η έλλειψη σεβασμού και η διαταραχή είτε μια γενικότερη δυσλειτουργία με την αισθητική ποιότητα των αστικών περιοχών και σε μικρότερο βαθμό των υπαίθριων περιοχών. Ως εκ τούτου, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι οι αντιξοότητες για τη street art έχουν καλυφθεί από την εγρήγορση ώστε να βρεθεί μια λύση για το Graffiti ως πρόβλημα²⁹. Σε ορισμένους κλάδους, όπως της Συντήρησης Έργων Τέχνης όπως είδαμε αλλά και στον τομέα των σπουδών της Επικοινωνίας ή ακόμη και της Ψυχολογίας, η Street Art έχει λάβει μια αξιόλογη ακαδημαϊκή προσοχή.

Μία προσέγγιση αναφορικά με την πολιτική για το Graffiti είναι η αποδοχή της κουλτούρας του Graffiti και κατά επέκταση της Street Art. Αυτό μπορεί να περιλαμβάνει τα murals από δημιουργούς της Street Art, εκπαίδευση για τη φύση της

Βλ. και Halsey M. & A., "The Meanings of graffiti and municipal administration", *The Australian and New Zealand Journal of Criminology*, 35, 2002, σελ. 168, 169.

²⁹ Στο ίδιο, σελ. 165, 166.

τέχνης της Street Art, και παροχή τάξεων τέχνης ή εργαστηρίων ώστε οι δημιουργοί να βελτιώσουν τις τεχνικές τους.

Η αποδοχή της κουλτούρας της Street Art προϋποθέτει, επίσης, την εκτίμηση της κουλτούρας του Graffiti: πρέπει να κατανοηθούν ζητήματα όπως η εγγενής ανταγωνιστικότητα των δημιουργών graffiti (όπου οι δημιουργοί ζωγραφίζουν πάνω σε παλαιότερα έργα για να αποδείξουν το δικό τους στυλ ή να ξεπεράσουν το στυλ του άλλου) και η συγγραφική αποδοχή της εγγενούς εφήμερης Street Art (όπου οι δημιουργοί γνωρίζουν εξ' αρχής ότι κάθε εργασία είναι προσωρινή και ότι θα ζωγραφίσουν από πάνω άλλοι δημιουργοί – το λεγόμενο «πάτημα» σε όρους της κουλτούρας του Graffiti - αν όχι από το δήμο)³⁰.

Γενικά, η Street Art αποτελεί έναν διαφορετικό τρόπο έκφρασης και έχει γίνει ένα οπτικό πεδίο κοινωνικών σχολίων. Δεν είναι τυχαίο αυτό, ότι τα περισσότερα έργα μπορούν να βρεθούν στην κεντρική Αθήνα και στην περιοχή των Εξαρχείων, όπως και ο πιο ορατός δρόμος τέχνης μπορεί να φανεί στα ερείπια του τείχους του Βερολίνου και να στολίζει τον τοίχο στη Γάζα³¹.

Η αθηναϊκή Street Art, η οποία προέκυψε από τον κόσμο του Graffiti μπορεί στην πραγματικότητα να αφουγκραστεί τους διαφορετικούς πολιτισμούς, την αβεβαιότητα και την οργή του λαού, την ανισότητα στην κοινωνία και την σκληρότητα των τρεχόντων ετών³². Ας μην ξεχνάμε το άρθρο του Αστρινάκη, ήδη από το 1988, όταν ο ίδιος έθεσε το κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο ανάλυσης για τις «μορφές περιθωριοποίησης της νεολαίας στις σύγχρονες αναπτυσσόμενες κοινωνίες». Προσαρμόζοντας αυτήν την ανάλυση στα σημερινά δεδομένα και όσον αφορά τη Street Art και τους καλλιτέχνες της, μπορούν οι τελευταίοι να περιληφθούν στις «δευτερογενείς μορφές περιθωριοποίησης». Οι συγκεκριμένες προσδιορίζονται ως «δεύτερη γενιά» των πρώτων μορφών με τη μόνη διαφορά ότι βρίσκονται στα όρια μεταξύ του περιθωρίου και της κοινωνικής

³⁰ Στο ίδιο, σελ. 177 - 179.

³¹ Tsilimpounidi M. & Walsh A., "Painting human rights: Mapping street art in Athens", *Journal of Arts and Communities*, 2010, σελ. 112 - 114.

³² Leventis P., "Walls of crisis: street art and urban fabric in central Athens, 2000 – 2012", *Architectural Histories*, 2013, σελ. 6-7.

ένταξης³³ και μέσω αυτής της οπτικής, κατά Cooley, ίσως να αντανακλούν την ανατροφοδοτούμενη εικόνα προς την κοινή γνώμη³⁴.

Πολλές έρευνες για τη Street Art στην Αθήνα έχουν προκαλέσει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στα θέματα για τον αστικό δημόσιο χώρο, εστιάζοντας στην πολιτική ταραχή και τη χρήση της τοιχογραφίας ως εργαλείο για την κοινωνικοπολιτική προπαγάνδα. Σύμφωνα με τον Chaffee, η γλώσσα του τοίχου μελετήθηκε ως ένας τύπος «δημοκρατικής μορφής στην οποία υπάρχει καθολική πρόσβαση και ένα βαρόμετρο που καταγράφει το φάσμα της σκέψης, διαδραματίζοντας ένα περίπλοκο ρόλο στην διάταξη του χώρου», καθιερώνοντας και επικοινωνώντας με κώδικες συμπεριφοράς, αξιών και πεποιθήσεων, που συντελούν στην πολιτιστική (επανα)παραγωγή του αθηναϊκού αστικού τοπίου³⁵. Η Street Art στην Αθήνα μπορεί να θεωρηθεί ως καθρέφτης μιας νέας κοινωνικής ζωής, η οποία πρέπει «να ακούγεται και να διαβάζεται», παρέχοντας στους ερευνητές μια μεγάλη ποσότητα πληροφοριών σχετικά με τις κοινωνικοπολιτικές διαδικασίες στην ελληνική κοινωνία³⁶.

Ε. Η “Street Art” στην Ελλάδα

Με βάση τα λεγόμενα του Ιωσηφίδη, το Graffiti εμφανίστηκε στην Ελλάδα στα μέσα της δεκαετίας του 1980 από τον “DEE71” (από τη Χρυσούπολη της Καβάλας) και τον “Cypher” με το crew “RGC” (από την Αικατερίνη). Το 1987, το Graffiti πρωτοεμφανίστηκε στην Αθήνα πάνω σε τοίχους, στα βαγόνια του Η.Σ.Α.Π. και του Ο.Σ.Ε. και την ίδια χρονιά στη Θεσσαλονίκη από τον “HOMO”³⁷.

Η ελληνική κοινωνία αντιλήφθηκε το Graffiti την περίοδο 1995 - 2008. Ειδικότερα, ο Δήμος Καλαμαριάς διοργάνωσε στη Θεσσαλονίκη, το 1995, το πρώτο

³³ Ασρινάκης Α., «Νέα φαινόμενα και μορφές περιθωριοποίησης της νεολαίας στις σύγχρονες αναπτυσσόμενες κοινωνίες: ορισμένα σημεία προσέγγισης του προβλήματος», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, Αθήνα, 68, 1988, σελ. 74.

³⁴ Cooley C. H., *Human Nature and the Social Order*. New York: Scribner's, 1902, σελ. 183 –184.
Cooley C. H. *On Self and Social Organization*. Ed. Schubert Hans-Joachim. Chicago: University of Chicago Press, 1998, σελ. 20 – 22.

³⁵ Stampoulidis G., “Rethinking Athens as text: the linguistic context of Athenian graffiti during the crisis”, *Journal of language*, 1, 2016, σελ. 11 - 12.

³⁶ Chaffee L. G., *Political Protest and Street Art: Popular Tools for Democratization in Hispanic Countries*. Westport, CT: Greenwood Press, 1993.

³⁷ Ζαραφωνίτου, Χ., «Στοιχεία περιβαλλοντικής υποβάθμισης και φόβος του εγκλήματος. Η Περίπτωση των graffiti στο κέντρο της Αθήνας», *Εγκληματολογία*, 1, 2016, σελ. 12.

φεστιβάλ Graffiti, στο οποίο πήραν μέρος 48 μαθητές, οι οποίοι έβαψαν τους εξωτερικούς τοίχους του γηπέδου ποδοσφαίρου του Απόλλωνα. Τον επόμενο χρόνο, το 1996, καλλιτέχνες νεαρής ηλικίας από την Αθήνα καθώς και τη Θεσσαλονίκη υλοποίησαν στις επιφάνειες του πρώην ιπποδρομίου στο Φαληρικό Δέλτα, το “Wall of Fame”.

Το 1998 αποτέλεσε ένα μεταβατικό έτος για το Graffiti, καθώς το ίδιο πέρασε από την παρανομία στην εν μέρει νομιμότητα αλλά και την ευρύτερη δημόσια αποδοχή. Πρόκειται για τη χρονιά που σχηματίζεται η ομάδα “Carpe Diem”. Παράλληλα, το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, η Ελληνοαμερικάνικη Ένωση διοργάνωσε στον πεζόδρομο της Ερμού το πρώτο πανελλήνιο φεστιβάλ Graffiti. Το 1999 διεξήχθη δεύτερο φεστιβάλ στην πλατεία Κλαυθμώνος. Το 2001, στο φουαγιέ του Ινστιτούτου Goethe Αθηνών, ο Deinwallner πραγματοποίησε την έκθεση “Never ending story” με καλλιτέχνες από Αθήνα, Θεσσαλονίκη και Γερμανία³⁸.

Ένας από τους καλλιτέχνες των έργων του Goethe και της περιοχής του Ταύρου της Αθήνας, ο Χουρσόγλου (αλλιώς “Woozy”), είχε σχηματίσει νωρίτερα την ομάδα “Carpe Diem”, για να υποστηρίξει τους καλλιτέχνες της Street Art και να τους παράσχει νομική βάση καθώς και αστικούς καμβάδες. Ενεργοί από το 1991 ως το πρώτο graffiti crew στην Ελλάδα, οι “Carpe Diem” έγιναν νομικός σύλλογος και έλαβαν εντολή να υλοποιήσουν τους στόχους τους την άνοιξη του 2002, όταν το Υπουργείο Πολιτισμού παρουσίασε την «Πολιτιστική Ολυμπιάδα», ένα διεπιστημονικό προοίμιο των Ολυμπιακών Αγώνων.

Το “Chromopolis”, ένα μοναδικό έργο των “Carpe Diem” που συμπεριλήφθηκε στην «Πολιτιστική Ολυμπιάδα» που περιελάμβανε δέκα διεθνείς και έξι τοπικούς καλλιτέχνες, εκτόξευσε τη Street Art στην εθνική εναλλακτική σκηνή το καλοκαίρι του 2002. Με την επιτυχία των προ - Ολυμπιακών Αγώνων έργων τέχνης Street Art μεγάλης κλίμακας, το είδος άρχισε να πολλαπλασιάζεται σε πλήθος επιφανειών³⁹.

³⁸ Στεφανίδης Μ., Μουτσόπουλος Θ., Αλεξοπούλου Ο., Αναστασάκος Μ., Cacao Rocks, WD, *Η τέχνη στους δρόμους του κόσμου*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2017, σελ 12.

³⁹ Leventis P., “Walls of crisis: street art and urban fabric in central Athens, 2000 - 2012”, *Architectural Histories*, 2013, σελ. 1-2.

Κατά τα χρόνια της οικονομικής ύφεσης που ακολούθησε τους Ολυμπιακούς Αγώνες, μια νεότερη γενιά καλλιτεχνών της street art, οι οποίοι είχαν στη διάθεσή τους και νέα και παλαιότερα αχρησιμοποίητα κτίρια, κατανοούσαν τη δύναμη της αθηναϊκής αρχιτεκτονικής να επιδεικνύει το έργο τους, το οποίο δεν είχε ακόμα εκπονηθεί, και να γνωστοποιήσει τις προθέσεις τους στην πόλη. Στην αρχή, τα σημάδια της αντιστροφής της τύχης της πόλης μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες ήταν ελάχιστα.

Το 2006, το Ίδρυμα “DESTE”, το πιο σεβαστό ίδρυμα σύγχρονης τέχνης της Αθήνας, ανακοίνωσε τα σχέδιά του για μια έκθεση στην Αθήνα με τίτλο “Anathena”, με σκοπό να παρουσιάσει έργα καλλιτεχνών, ευρέως άγνωστα στην εναλλακτική σκηνή της πόλης, τοπικές μικρές ομάδες και άτομα που δεν εργάζονται απαραίτητα μαζί και, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, δεν επιμένουν να ονομάζεται αυτό που κάνουν ως τέχνη.

Στα χρόνια που ακολούθησαν το τέλος των Ολυμπιακών Αγώνων, οι καλλιτέχνες της Street Art χρησιμοποίησαν τις τεράστιες δυνατότητες που προσφέρει ο αστικός ιστός όχι μόνο για να μεταφέρουν και να μεταδώσουν άμεσα την έννοια και το μήνυμα των έργων τους στην πόλη, αλλά και για να εκφράσουν τις ελπίδες της γενιάς τους και τους φόβους τους και τελικά να προαγάγουν την επικείμενη κοινωνικοοικονομική κρίση με τον δικό τους συνειδητό τρόπο⁴⁰.

Το 2008 εγκρίθηκε η υλοποίηση τοιχογραφιών σε σχολεία, με το mural του Φαϊτάκη να είχε ήδη τελεστεί την προηγούμενη ακαδημαϊκή χρονιά. Σταθμός για την ιστορία της Street Art είναι και η 13^η Σεπτεμβρίου του 2008, όταν ο “BARNES” (Χάρης Κάλφας, 1985 - 2008) κεραυνοβολήθηκε από ρεύμα στο σταθμό του Η.Σ.Α.Π των Άνω Πατησίων. Ενώ, τα γεγονότα του Δεκεμβρίου του 2008 συνέβαλαν στην εμφάνιση πληθώρας εικόνων διαμαρτυρίας, όπως και στην περαιτέρω πολιτικοποίηση της Street Art, σαν μία άλλη εποχή του Graffiti δεκαετιών '70 και '80⁴¹.

Από το 2008 και μετά η αθηναϊκή Street Art επηρεάστηκε βαθιά από την κοινωνικοοικονομική κρίση της πόλης. Οι καλλιτέχνες στράφηκαν όχι στην εγκαταλελειμμένη, αλλά στην ήδη καταστρεμμένη αρχιτεκτονική ως το νέο αστικό

⁴⁰ Στο ίδιο, σελ. 3-5.

⁴¹ Στεφανίδης Μ., Μουτσόπουλος Θ., Αλεξοπούλου Ο., Αναστασάκος Μ., Cacao Rocks, WD, *Η τέχνη στους δρόμους του κόσμου*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2017, σελ 12.

καμβά τους (ως δευτερογενείς δημιουργίες στην ήδη υπάρχουσα βρωμιά / εγκατάλειψη της πόλης). Οι υποψήφιοι καλλιτέχνες επέλεξαν προσεκτικά τις τοποθεσίες ανάλογα με το μήνυμα που έπρεπε να μεταδοθεί κατά αυτούς, εφ' όσον αφουγκράζονταν με μοναδικό τρόπο τις ανάγκες της εκάστοτε τοποθεσίας, και το κοινό στο οποίο απευθυνόταν. Αναπόφευκτα, οι καλλιτέχνες έγιναν ακόμα πιο πολιτικοποιημένοι, καθώς η εργασία τους αναδύθηκε στα αστικά και αρχιτεκτονικά ερείπια⁴².

Το 2011, είκοσι - τρεις φοιτητές της Ανώτατης Σχολής Καλών Τεχνών συνέπραξαν με περίπου 380 νέους κρατούμενους του Ειδικού Καταστήματος Κράτησης Νέων (ΕΚΚΝ) του Αυλώνα και το αποτέλεσμα ήταν να καλυφθούν 1.000 τ.μ. τοίχου των χώρων αυτών από έργα της street art, που εκφράζουν μέσω χρωμάτων και σχεδίων τις σκέψεις, τους φόβους, τις ελπίδες και τα συναισθήματά των νέων κρατουμένων.

Η δράση έγινε στο πλαίσιο του Προαιρετικού Πολιτιστικού Προγράμματος με θέμα τη «Ζωγραφική Τοίχου», το οποίο έγινε δεκτό από τους μαθητές - κρατούμενους και προσέλκυσε το ενδιαφέρον τους, δεδομένου του ότι ήταν μια ευκαιρία για αυτούς να αναδείξουν το ταλέντο τους, να εκφραστούν ελεύθερα, να γεμίσουν δημιουργικά το χρόνο τους και να δώσουν χρώμα και ζωή στο μουντό γκρι των τσιμεντένιων χώρων του καταστήματος κράτησης.

Το Πρόγραμμα ενέκρινε ο πρόεδρος της Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών κ. Χαρβαλιάς, ο οποίος εφάρμοσε την ιδέα του Διευθυντή του Γυμνασίου και Λυκείου του Ειδικού Καταστήματος Κράτησης Νέων (ΕΚΚΝ) Αυλώνα κ. Δαμιανού, με την αρωγή του Ειδικού Γραμματέα του υπουργείου Δικαιοσύνης κ. Σκανδάμη, του Γενικού Γραμματέα Νέας Γενιάς κ. Λιβανού και την ενεργό δράση νέων φοιτητών της Σχολής Καλών Τεχνών και νέων κρατουμένων του ΕΚΚΝ Αυλώνα. Για την υλοποίηση του προγράμματος συνέβαλαν ουσιαστικά η Αλίκη Γιωτοπούλου -

⁴² Leventis P., "Walls of crisis: street art and urban fabric in central Athens, 2000 - 2012", *Architectural Histories*, 2013, σελ. 6.

Βλ. και <http://sociology.soc.uoc.gr/ekaeke/wp-content/uploads/2017/07/1470357215593845.pdf>, Zaimakis Y., "Welcome to the civilization of fear: on political graffiti heterotopias in Greece in times of crisis", *Visual Communication*, 14 (4), Crete, 2017.

Μαραγκοπούλου, πρόεδρος του Ιδρύματος Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και το Ελληνικό Δίκτυο για την Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη⁴³.

Το 2012, φοιτητές του μαθήματος «Τοιχογραφίας και Μικτών Τεχνικών», του Τμήματος Συντήρησης Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης (ΣΑΕΤ) του ΤΕΙ Αθηνών, δημιουργούν μαζί με την καθηγήτρια του μαθήματος, την κ. Χατζηδάκη, την ομάδα “St.a.co - Street Art Conservators”. Η ομάδα αυτή μελετά τις δημόσιες τοιχογραφίες και τις εκτεταμένες φθορές τους, που παρατηρούνται σε μια τοιχογραφία, για παράδειγμα σε κάποιο νεοκλασικό κτίριο. Συγκεκριμένα, φωτογραφίζουν την κατάσταση διατήρησης των έργων και στη συνέχεια καταγράφουν και συντηρούν τα έργα που θεωρούν ότι έχουν μεγάλη αξία. Με λίγα λόγια, προστατεύουν τη δημόσια τέχνη προκειμένου να διατηρηθεί στον χρόνο για ένα, επιπλέον, χρονικό διάστημα⁴⁴.

Τα μέλη της ομάδας “St.a.co” δραστηριοποιούνται εθελοντικά κυρίως στο κέντρο της Αθήνας, σχεδιάζοντας και πραγματοποιώντας διάφορες δράσεις. Αξίζει να σημειωθεί ότι στα μέλη των “St.a.co” ανήκουν αξιόλογοι επαγγελματίες από το χώρο του πολιτισμού και της εκπαίδευσης, ορισμένοι εκ των οποίων έχουν παρουσιάσει τη δράση της ομάδας σε διεθνή συνέδρια. Στις δράσεις τους, καθώς και στις δραστηριότητες που οργανώνουν, συνεργάζονται με έναν ευρύ κύκλο φίλων και συνεργατών.

Εκτός, όμως, από τη συντήρηση των έργων τέχνης του δρόμου, οι “St.a.co” επιδιώκουν να ενημερώνουν το ευρύ κοινό για θέματα που αφορούν τη Street Art, διοργανώνοντας εκπαιδευτικές δράσεις: από βόλτες περιήγησης σε περιοχές με έργα τέχνης του δρόμου, προγράμματα δημιουργικής απασχόλησης για ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, μέχρι και εκπαιδευτικά προγράμματα σε σχολεία, στα οποία παρουσιάζουν την ιστορία του Graffiti και της Street Art, διάφορες τεχνικές και υλικά

⁴³<http://www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%93%CE%9A%CE%A1%CE%91%CE%A6%CE%99%CE%A4%CE%99%CF%83%CF%84%CE%B9%CF%82%CF%86%CF%85%CE%BB%CE%B1%CE%BA%CE%AD%CF%82%CE%91%CF%85%CE%BB%CF%8E%CE%BD%CE%B1.aspx>, Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, «Γκράφιτι στις φυλακές Αυλώνας», τελευταία πρόσβαση: 26/02/2018.

Βλ. και <http://www.dasta.asfa.gr/frontend/article.php?aid=44&cid=159>, Ανάπτυξη Σχολή Καλών Τεχνών, «Γκράφιτι από φοιτητές της Α.Σ.Κ.Τ στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλώνας σε συνεργασία με το Υπουργείο Δικαιοσύνης», τελευταία πρόσβαση: 26/02/2018, <http://www.ekkna.net/index.php/drastiriotites-ekdiloseis/36-graffiti-stis-fylakes-avlonas>, δημοσίευση από την Λυμπεροπούλου Κ. για την εφημερίδα *Το Βήμα*, Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλώνας (ΕΚΚΝΑ), «Γκράφιτι στις φυλακές Αυλώνας», 5/07/11, τελευταία πρόσβαση: 26/02/2018.

⁴⁴ <http://popaganda.gr/street-art-conservators/>, Βαϊτσοπούλου, Α., «Α St.a.Co-μμάτια! Γιατί καταστρέφετε τη street art στην Αθήνα;», 13/04/17, τελευταία πρόσβαση: 26/02/2018.

κατασκευής έργων τέχνης του δρόμου, δίνοντάς τους με αυτόν τον τρόπο ένα επιπλέον ερέθισμα, παράλληλα με την καλλιτεχνική παιδεία που μπορεί να αναπτύσσεται στο σχολείο και το σπίτι, ώστε να μπορέσουν τα παιδιά διαμορφώσουν άποψη για την τέχνη του δρόμου, με όποια μορφή κι αν εμφανίζεται αυτή⁴⁵.

Στις 6 Ιουνίου του 2014 στη «Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών» του Ιδρύματος Ωνάση πραγματοποιήθηκε σχετική ημερίδα με θέμα: «NO RESPECT – GRAFFITI ΚΑΙ STREET ART ΣΤΗ ΣΤΕΓΗ - Ασεβής δημιουργικότητα: Graffiti και Street Art στη σύγχρονη κοινωνία και στον αστικό χώρο». Κορυφαίοι επιστήμονες και καλλιτέχνες της συγκεκριμένης θεματολογίας από όλον τον κόσμο, από διαφορετικούς κλάδους και τομείς, συγκεντρώθηκαν προκειμένου να μιλήσουν για τα δύο ιστορικά αλληλοεξαρτώμενα φαινόμενα με επιμέρους συναρτήσεις που έχουν να κάνουν με την πόλη. Ένας από αυτούς ήταν ο πρωτοπόρος της Πολιτισμικής Εγκληματολογίας, ο Ferrell αλλά και ο ιδιαίτερος – πρωτοπόρος της τεχνικής stencil του, ο Street Artist “Blek Le Rat”.

Τον Φεβρουάριο του 2018, στο πλαίσιο εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων του Ιδρύματος Ωνάση με βασική θεματολογία τον ποιητή Κ. Καβάφη, διοργανώθηκε μεταξύ άλλων, δράση εντός σχολείου και τοιχογραφία του Κ. Καβάφη σε εσωτερικό τοίχο από τον καλλιτέχνη “Cacao Rocks” με τίτλο «Ένα ποίημα γίνεται graffiti» με τον κ. Τσαλαπάτη να απαγγέλει το ποίημα καθ’ όλη τη διάρκεια της διαδικασίας μπροστά στους μαθητές⁴⁶.

Παράλληλα, σε διεθνές επίπεδο, η σκηνή του Graffiti απέκτησε το 2003 ένα ισχυρό crew ονόματι “1UP (One United Power)”, που εδράζει στο Βερολίνο. Από το 2011, η 1UP κυκλοφορεί μια σειρά από βίντεο που καταγράφουν τις δραστηριότητές τους (συχνά παράνομες). Ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι έχουν ταξιδέψει με σκοπό να αποτυπώσουν το tag 1UP σε κάθε επιφάνεια στο Παρίσι, την Κωνσταντινούπολη, την Αθήνα και αλλού. Χρησιμοποιούν κυρίως σπρέυ και ασημένια χρώματα προκειμένου να διακρίνονται πιο εύκολα. Αξίζει να σημειωθεί ότι το 2015 δημοσιεύτηκε το εικονογραφημένο βιβλίο "I am 1UP: One United Power", ενώ στο

⁴⁵ Ο.π.

⁴⁶ http://www.onassis.org/uploaded/anakoinoiseis/CAVAFY/Brochure-Cavafy-31_JAN-ISSU.pdf, Επίσημη ιστοσελίδα Ιδρύματος Ωνάση, «Αρχείο Καβάφη», σελ. 14, τελευταία πρόσβαση: 26/02/2018.

βιβλίο "King Kool City Berlin" έχουν υποστηρίξει το εξής: «Ο αστικός χώρος ανήκει σε όλους και μπορεί να ζωγραφιστεί. Το Graffiti δεν είναι καταστροφή»⁴⁷.

Στον αντίποδα αυτού του ισχυρού crew τοποθετούνται καλλιτέχνες και ορισμένοι θαυμαστές της Street Art με τη θέση ότι η τελευταία ανήκει στα μουσεία και τις galleries. Η συγκεκριμένη θέση προήλθε από την ύπαρξη των ήδη εγκαταστάσεων-μουσείων για τη Street Art στον κόσμο, κυρίως στην Ευρώπη, ενώ για την Αθήνα φημολογείται πως είναι το «νέο» Βερολίνο⁴⁸. Ο λόγος για τη φήμη έγκειται στο ότι πραγματοποιούνται όλο και περισσότερες μεγάλες τοιχογραφίες (Mural Art) στον δημόσιο χώρο, με ή χωρίς πληρωμή, συνήθως διενεργούμενες στο πλαίσιο φεστιβάλ⁴⁹.

Σύμφωνα με τον Μουτσόπουλο, «η πρώτη φορά που φιλοξενήθηκε το γκράφιτι σε μείζον μουσείο τέχνης ήταν στο High & Low: modern art and popular culture [...] στο Museum of Modern Art της Νέας Υόρκης»⁵⁰. Είναι αλήθεια ότι πολλές φορές η Street Art στην Αθήνα μοιάζει ά – σχημα σε σχέση με τις άλλες εικόνες που αποθηκεύουμε οπτικά; Μήπως η θέση της, όντως, ανήκει σε μουσείο; Όμως, η νομιμοποίησή της θα φέρει και το τέλμα της ως τέχνη που συμβαίνει στον δρόμο και με αυτόν τον τρόπο τελικά δεν θα υφίσταται πια. Ισχύει ότι πολλοί καλλιτέχνες πιστεύουν στη λειτουργικότητα της τέχνης τους μέσα στην κοινωνία δηλώνοντας το παρόν και επιτελώντας σημαντικό έργο που συνδέει το περιβάλλον με τη φύση και τους ανθρώπους πιο κοντά⁵¹.

⁴⁷ Paul S. & Rolf G.W., *King Kool City Berlin*, Berlin, Else Gold, 2016.

Βλ. και https://www.huffingtonpost.com/jaime-rojo-steven-harrington/1up-berlin-graffiti-tag_b_11670058.html, Rojo J. & Harrington S., "1UP In Berlin: 'All City' Doesn't Even Begin to Cover It", 08/24/2016, τελευταία πρόσβαση: 26/02/2018.

⁴⁸ Roszak T., *The Making of a Counter Culture: reflections on the technocratic society and its youthful opposition*, University of California, 1995.

⁴⁹ Αφορμή στάθηκε η προσωπική εμπειρία του street artist "Cacao Rocks" στη Γερμανία για να μεταφέρει το παλιό Βερολίνο της εποχής του 2011 στην Αθήνα όσον αφορά την ανοδική κατάσταση (οικονομική, κοινωνική, πολιτισμική) που επικρατούσε τότε εκεί μετατρέποντάς την σε έργο street art με την έκφραση «Το Βερολίνο είναι η νέα Αθήνα». Από τότε, η φήμη μεταξύ των καλλιτεχνών και των μίντια άρχισε να διαρρέει και να διατυπώνονται κριτικές για την άποψη αυτή. <https://arcathens.org/2017/12/12/whatever-you-do-dont-call-us-the-new-berlin/>, Lam M., "Whatever you do, don't call us the new Berlin", 12/12/2017, τελευταία πρόσβαση: 26/02/2018.

⁵⁰ Στεφανίδης Μ., Μουτσόπουλος Θ., Αλεξοπούλου Ο., Αναστασάκος Μ., Cacao Rocks, WD, *Η τέχνη στους δρόμους του κόσμου, Μεταίχμιο*, Αθήνα, 2017, υποσημείωση 1, σελ. 55.

⁵¹ Castleman C., *Getting Up: Subway graffiti in New York*, The MIT Press, 1982, σελ. 71.

III. Επίλογος

Η μακρά ιστορία του Graffiti εξασφαλίζει ότι η Street Art φαίνεται να έχει μέλλον: ανεξάρτητα από ποια τεχνοτροπία θα υιοθετηθεί, τα “tags”, τα “slogans”, τα “pieces” και τα “mural art” κομμάτια θα συνεχίσουν να εμφανίζονται στους τοίχους και τα τρένα. Αυτό δεν σημαίνει ότι «τίποτα δεν θα λειτουργήσει» στην πρόληψη των graffiti, αλλά ανεξάρτητα από το πόσο αποθαρρύνεται από τις πολιτικές ποινικοποίησης και αφαίρεσης, άλλοι θα συνεχίσουν να γράφουν και ακόμα περισσότεροι θα εισέλθουν στην κουλτούρα⁵².

Η συνεχής διαδικασία της δημιουργίας, της φθοράς ή της παρέμβασης για κάποιους θεωρητικούς, θέτει ερωτήματα σχετικά με την ανάγκη για ένα νέο πλαίσιο αναφορικά με τη διατήρηση της Street Art. Οι Αθηναίοι μπορεί να μη συμφωνούν πάντα με το εάν η Street Art, που καλύπτει σχεδόν κάθε τοίχο στο κέντρο της πόλης, είναι τέχνη ή παραβίαση δημόσιας ή ιδιωτικής ιδιοκτησίας, παρ’ όλα αυτά, όμως, γενικότερα στην Ελλάδα υπάρχει μεγάλη ανεκτικότητα για τους καλλιτέχνες του δρόμου τόσο από το κοινό όσο και από τις αρχές. Στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη, τα τελευταία χρόνια, έχουν συγκροτηθεί Μη Κυβερνητικές Ομάδες που δημιουργούν αρκετές διαδρομές στην πόλη σαν άλλες εκδρομές - ξεναγήσεις για την τέχνη του δρόμου και έχουν προσελκύσει μεγάλο κοινό και πιο συγκεκριμένα τουρίστες επισκέπτες της Ελλάδας – βοηθώντας έμμεσα την ελληνική οικονομία και τις τοπικές αγορές των Δήμων⁵³.

Μία καλή πρακτική που προτείνουμε, λοιπόν, είναι να διασφαλιστεί ότι από τα έργα της street art δεν προκύπτει αυξανόμενος αριθμός ατόμων, των οποίων η ταυτότητα εξακολουθεί να χαρακτηρίζεται με ετικέτες που στιγματίζουν, παρά προωθούν τους καλλιτέχνες του είδους στην έκφραση και στην αναγνώρισή τους από την κοινωνία. Η Street Art - ανεξάρτητα από τα είδη της - περιλαμβάνει τη σήμανση των περιοχών και των επιφανειών και αυτό το γεγονός μπορεί να συμβάλει στην ανάδειξη αφημένων από το κράτος ιστορικών κτιρίων, στην αφύπνιση της περιβαλλοντικής συνείδησης και γενικώς με ποικίλους τρόπους. Όμως, όσον αφορά

⁵² Στο ίδιο, σελ. 180.

⁵³ Chatzidakis M., “Street art conservation in Athens: Critical conservation in a time of crisis”, *Studies in Conservation*, 61, 2016, σελ. 17, 18.

Βλ. και <https://www.alternativeathens.com/tours/street-art-tour/> , Ξεναγήσεις στην Αθήνα, τελευταία πρόσβαση: 4/01/2018.

<http://www.streetarttours.gr/>, Ξεναγήσεις στη Θεσ/νίκη, τελευταία πρόσβαση: 4/01/2018.

τη διαμόρφωση της πολιτικής της κοινωνικής και ποινικής δικαιοσύνης, πρέπει να θυμόμαστε ότι η street art είναι μόνο η μία από ένα πλήθος τεχνικών που χρησιμοποιούνται για να σηματοδοτήσουν τον κοινωνικό κόσμο⁵⁴.

Δεδομένου ότι η κοινωνικοοικονομική κρίση έλαβε χώρα επηρεάζοντας το κέντρο της Αθήνας περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη περιοχή της χώρας, η Street Art έχει ακμάσει στο φθίνον αστικό σώμα. Η συνεχώς αυξανόμενη ποσότητα και κλίμακα της Street Art είναι παράλληλη με την ολοένα αυξανόμενη ένταση της εκτυλισσόμενης κατάστασης έκτακτης ανάγκης που παγιδεύει και καταστρέφει την κοινωνικοαστική καρδιά της Αθήνας⁵⁵.

Η Αθήνα είναι μια συνεχώς μετασχηματιζόμενη πόλη. Ο στόχος της διατήρησης της Street Art είναι η διατήρηση των καλλιτεχνικών, των ιστορικών και των κοινωνικών αξιών μέσα στο φυσικό τους περιβάλλον, δηλαδή τον δρόμο. Από αυτήν την άποψη ολόκληρη η πόλη της Αθήνας είναι ένα προοδευτικό έργο που έχει, εκτός από την ιστορική της αξία, νέες κοινωνικές και αισθητικές αξίες⁵⁶.

Η Street Art είναι ένα αυξανόμενο φαινόμενο, το οποίο είναι αναπόσπαστο σε οποιαδήποτε πόλη και απεικονίζει τον κοινωνικό ακτιβισμό και την καλλιτεχνική πρόθεση. Έχει γίνει μέρος της εξέλιξης και των σημερινών αξιών των ιστορικών πόλεων. Η συντήρηση και η χρήση της πόλης ως εξελισσόμενο μνημείο μπορεί να οδηγήσει στην αποδοχή της Street Art ως μορφή σύγχρονης εξωτερικευμένης διακόσμησης⁵⁷.

⁵⁴ Halsey M. & Young A., “The Meanings of graffiti and municipal administration”, *The Australian and New Zealand Journal of Criminology*, 35, 2002, σελ. 180.

⁵⁵ Leventis P., “Walls of crisis: street art and urban fabric in central Athens, 2000 - 2012», *Architectural Histories*, 2013, σελ. 7.

⁵⁶ Chatzidakis M., “Street art conservation in Athens: Critical conservation in a time of crisis”, *Studies in Conservation*, 61, 2016, σελ. 19.

⁵⁷ Στο ίδιο, σελ. 22.

ΠΗΓΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Έντυπη

- Ανδριωτάκης Μ., *Σχέδια Πόλης*, Αθήνα, Νεφέλη, 2005.
- Austin T., *Taking the train: how graffiti art became an urban crisis in New York City*, New York, Columbia University Press, 2001.
- Βασιλείου Θ. Α. & Σταματάκης Ν., *Επίτομο εννοιολογικό λεξικό επιστημών του ανθρώπου: κοινωνιολογία, οικονομία, φιλοσοφία*, Αθήνα, Gutenberg, 2000.
- Berdahl A. M., Horvei O., Kontur F., *Street Art*, Norway, 2011.
- Bourdieu P., *Πρακτικοί λόγοι: για τη θεωρία της δράσης*, μετάφραση: Τουτουντζή Ρ., Πλέθρον, Αθήνα, 2000.
- Castleman C., *Getting Up: Subway graffiti in New York*, The MIT Press, 1982.
- Cavan S., *The Great Graffiti Wars of the Late 20th Century*, Master Diploma, 1995.
- Chaffee L. G., *Political Protest and Street Art: Popular Tools for Democratization in Hispanic Countries*. Westport, CT: Greenwood Press, 1993.
- Chang J., *Can't stop, won't stop: A history of the hip – hop generation*, Picador: New York, 2005.
- Cooley C. H., *Human Nature and the Social Order*. New York: Scribner's, 1902.
- Cooley C. H., *On Self and Social Organization*. Ed. Schubert Hans-Joachim. Chicago: University of Chicago Press, 1998.
- Δημόπουλος Χ. *Ανακριτική*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2^η έκδ., 2011.
- Φαρσεδάκης Ι. Ι., *Στοιχεία Εγκληματολογίας*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2005.
- Ferrell J., *Crimes of Style: Urban Graffiti and the Politics of Criminality*, Boston, Northeastern University Press, 1996.
- Ganz N., *Graffiti World – Street Art from Five Continents*, Harry N. Abrams Inc. Publishers, USA, 1999.
- Hebdidge D., *Υπο – κουλτούρα: Το νόημα του στυλ*, μετάφραση: Καλλιφατίδη Ε., Γνώση, Αθήνα, 1988.
- Ιωσηφίδης Κ., *Το χρώμα της πόλης: το graffiti στην Ελλάδα*, Οξύ, Αθήνα, 1997.

Levy - Leboyer C., *Vandalism: Behaviour and motivations*, Elsevier Science Publishers B.V., Ολλανδία, 1984.

Lewisohn C., *Street Art*, Tate Publishing, 2008.

Manco T., *Street Logos tm*, Λονδίνο: Thames & Hudson, 2004.

Μανδαλά Μ., *Μείζον – Ελληνικό Λεξικό*, Τεγόπουλος - Φυτράκης, Αθήνα, 2007.

Marcuse H., *Αντεπανάσταση και Εξέγερση*, μετάφραση: Αθανασίου Α., Αθήνα, Παπαζήση, 1974.

Melucci A., *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*, University Press, Cambridge, 1996.

Moore R., *Sells Like Teen Spirit: Music, Youth Culture and Social Crisis*, University Press, New York, 2010.

Park R. E., Burgess E., McKenzie R., *The City Chicago*, University of Chicago Press, 1925.

Paul S. & Rolf G.W., *King Kool City Berlin*, Berlin, Else Gold, 2016.

Phillips S., *Wallbangin': Graffiti and Gangs in L.A.*, Σικάγο: University of Chicago Press, 1999.

Pinatel J., *Le phenomene criminel*, Paris, 1987, V^o Crime.

Pocket Art, *Street Art Norway Vol. II*, Norway, Kontur Forlag, 2012.

Ross J. I., *Street Art*, Encyclopedia of street crime in America, Thousand Oaks, CA: Sage, 2013.

Roszak T., *The Making of a Counter Culture: reflections on the technocratic society and its youthful opposition*, University of California, 1995.

Schildt A., *Ανάμεσα στον Μαρξ και στην Coca Cola: Νεανική κουλτούρα και κοινωνική αλλαγή, 1960 – 1980*, μετάφραση: Ζαρταμόπουλος Ν., Κασταλία, Αθήνα, 2006.

Schmidlapp D., *Phase II, Style: Writing from the UnderGround*, Stampa Alternativa and IGTimes, Viterbo, Italy, 1996.

Σταματάκου Ι., *Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλωσσής*, Αθήνα, Φοίνιξ, 1972.

Στεφανίδης Μ., Μουτσόπουλος Θ., Αλεξοπούλου Ο., Αναστασάκος Μ., Cacao Rocks, WD, *Η τέχνη στους δρόμους του κόσμου*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2017.

Επιστημονικά Άρθρα

Αστρινάκης Α., «Νέα φαινόμενα και μορφές περιθωριοποίησης της νεολαίας στις σύγχρονες αναπτυγμένες κοινωνίες: ορισμένα σημεία προσέγγισης του προβλήματος», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, Αθήνα, Τομ. 68, 1988.

Bengsten P., “Beyond the public art machine: A critical examination of street art as public art”, *Journal of Art History*, 82 (2).

Chatzidakis M., “Street art conservation in Athens: Critical conservation in a time of crisis”, *Studies in Conservation*, τευχ. 61, 2016.

Chiotis T., “Fight Together / Write Together: Street art as documentation of affect in times of unrest in Athens”, *Journal of Greek Media & Culture*, 2015.

Cohen S., “Sociological approaches to vandalism”, *Vandalism: behaviour and motivation*, Ed. Claude Levy – Leboyer, Amsterdam: North – Holland, 1984.

Craw P. J. κ.ά., “The Mural as graffiti deterrence”, *Environment and Behavior*, τεύχ. 38, 2006.

Gomez M., “The Writing on Our Walls: Finding solutions through distinguishing graffiti art from graffiti vandalism”, *Journal of Law Reform*, University of Michigan, 26, 1993.

Halsey M. & Young A., “The Meanings of graffiti and municipal administration”, *The Australian and New Zealand Journal of Criminology*, τεύχ. 35, 2002.

Hughes M. L., “Street Art & Graffiti Art: Developing an Understanding”, *Art & Design Theses*, Georgia State University, 2009.

Leventis P., “Walls of crisis: street art and urban fabric in central Athens, 2000 - 2012”, *Architectural Histories*, 2013.

Luca M., Visconti J. F., Sherry JR., Anderson S. B. L., “Sweet Art? Reclaiming the “Public”, *Public Place*, 2010.

Othen – Price L., “Making their mark: a psychodynamic view of adolescent graffiti writing”, *Psychodynamic Practice*, 12, 1, 2006.

Σκανδάμης Μ., «Γκράφιτι: Εξέλιξη, Τέχνη και παρέκκλιση», από το συλλογικό έργο *Ηθικοί Πανικοί, Εξουσία και Δικαιώματα, Σύγχρονες Προσεγγίσεις*, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα, 2015.

Stampoulidis G., “Rethinking Athens as text: the linguistic context of Athenian graffiti during the crisis”, *Journal of language*, τεύχ. 1, 2016.

Sykes G. & Matza D., “Techniques of Neutralization. A theory of delinquency”, *American Sociological Review*, 1957.

Tsilimpounidi M. & Walsh A., “Painting human rights: Mapping street art in Athens”, *Journal of Arts and Communities*, 2010.

Wilson J. Q. & Kelling G., “Broken Windows: The police and neighbourhood safety”, *Atlantic Monthly*, March 29 – 38, 1982.

Wolff B., “The Writing on the wall: Graffiti, vandalism, and social expression”, *Kaleidoscope*, τεύχ. 9, 2011.

Ζαραφωνίτου Χ., «Στοιχεία περιβαλλοντικής υποβάθμισης και φόβος του εγκλήματος. Η Περίπτωση των graffiti στο κέντρο της Αθήνας», *Εγκληματολογία*, τεύχ. 1, 2016.

Διαδικτυακές Πηγές & Ηλεκτρονικός Τύπος

Αβραμίδης Κ., *Graffiti Υποκουλτούρα: Η σημασία του χώρου στον δρόμο προς τη φήμη*, τελευταία πρόσβαση: 26/02/2018, https://www.google.gr/search?ei=KF2eW9zdJMP4wAL8vYDICg&q=%CE%B1%CE%B2%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%AF%CE%B4%CE%B7%CF%82+graffiti+%CF%85%CF%80%CE%BF%CE%BA%CE%BF%CF%85%CE%BB%CF%84%CE%BF%CF%8D%CF%81%CE%B1&oq=%CE%B1%CE%B2%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%AF%CE%B4%CE%B7%CF%82+graffiti+%CF%85%CF%80%CE%BF%CE%BA%CE%BF%CF%85%CE%BB%CF%84%CE%BF%CF%8D%CF%81%CE%B1&gs_l=psy-ab.3...2795.7984.0.8193.15.14.1.0.0.0.197.1711.0j11.11.0...0...1c.1.64.psy-ab..3.7.1050...33i160k1.0.Cnvrj94Bono .

Allen J., “Game – changing moments in the history of street art”, 2014, τελευταία πρόσβαση: 26/02/2018, <http://mentalfloss.com/article/58725/9-game-changing-moments-history-street-art>.

Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών, «Γκράφιτι από φοιτητές της Α.Σ.Κ.Τ στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλώνας σε συνεργασία με το Υπουργείο Δικαιοσύνης», τελευταία πρόσβαση: 26/02/2018,

Άρθρο για το «Εμπορικό Τρίγωνο της Αθήνας», Newsroom, 21/03/2018, τελευταία πρόσβαση: 1/04/2018, <http://www.dasta.asfa.gr/frontend/article.php?aid=44&cid=159>.
<https://www.itossible.gr/%CF%84%CE%BF-%CE%B5%CE%BC%CF%80%CE%BF%CF%81%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CF%84%CF%81%CE%AF%CE%B3%CF%89%CE%BD%CE%BF-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B1%CE%B8%CE%AE%CE%BD%CE%B1%CF%82-%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B6%CE%B5/>.

Βαϊτσοπούλου, Α., «A St.a.Co-μμάτια! Γιατί καταστρέφετε τη street art στην Αθήνα;», 13/04/17, τελευταία πρόσβαση: 26/02/2018, <http://popaganda.gr/street-art-conservators/>.

Διαδικτυακή Επιστημονική Εγκυκλοπαίδεια *Oxford Research*, Zieleniec A, Λήμμα: “Graffiti”, τελευταία πρόσβαση: 26/02/2018, <http://criminology.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190264079.001.0001/acrefore-9780190264079-e-132?rskey=RY8xQI&result=52>.

Doreen L., “Anybody can do it: Aesthetic Empowerment, urban citizenship, and the naturalization of Indonesian Graffiti and Street art”, *City & Society*, 25, 3, 10/12/2013, τελευταία πρόσβαση: 26/02/2018, <https://anthrosource.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/ciso.12024>.

Εγχειρίδιο – Οδηγός «Καθαρές Προσόψεις» του Δήμου Αθηναίων, τελευταία πρόσβαση: 26/02/2018, <https://www.synathina.gr/attachments/article/451/odigos%20katharismou%20-%20dimos%20Athinaion.pdf>.

Ελεύθερη Εγκυκλοπαίδεια, τελευταία πρόσβαση: 18/11/2107, https://encyclopedia.thefreedictionary.com/Street+art#cite_note-Lewisohn-2.

Επίσημη ιστοσελίδα Εικαστικού Κύκλου “Sianti”, τελευταία πρόσβαση: 18/11/2017, https://ikastikos-kiklos.com/street-art-vs-graffiti/?utm_source=facebook&utm_medium=post&utm_campaign=streetart-vs-graffiti.

Επίσημη ιστοσελίδα του «Εμπορικού Τριγώνου» της Αθήνας, τελευταία πρόσβαση: 1/04/2018, <https://athenstrigono.org/>.

Επίσημη ιστοσελίδα Ιδρύματος Ωνάση, «Αρχείο Καβάφη», τελευταία πρόσβαση: 26/02/2018, http://www.onassis.org/uploaded/anakoinoseis/CAVAFY/Brochure-Cavafy-31_JAN-ISSU.pdf.

Επίσημη ιστοσελίδα καλλιτέχνη Street Art – “Bordallo II”, τελευταία πρόσβαση: 26/02/2018, <http://www.bordaloii.com/about/>.

Επίσημη ιστοσελίδα της Κυβέρνησης της Νότιας Αυστραλίας, τελευταία πρόσβαση: 1/04/2018, <https://www.legislation.sa.gov.au/LZ/C/A/GRAFFITI%20CONTROL%20ACT%20001.aspx>.

Επίσημη ιστοσελίδα του socialpolicy.gr, Η θεωρία της δυναμικής κοινωνικής επίδρασης του Latane, τελευταία πρόσβαση: 15/11/2017, <http://socialpolicy.gr/2013/02/%ce%b7-%ce%b8%ce%b5%cf%89%cf%81%ce%af%ce%b1-%cf%84%ce%b7%cf%82-%ce%b4%cf%85%ce%bd%ce%b1%ce%bc%ce%b9%ce%ba%ce%ae%cf%82-%ce%ba%ce%bf%ce%b9%ce%bd%cf%89%ce%bd%ce%b9%ce%ba%ce%ae%cf%82-%ce%b5%cf%80%ce%af.html>.

Επίσημη ιστοσελίδα των Φεστιβάλ στην Αυστραλία, τελευταία πρόσβαση: 1/04/2018, <https://www.graffitistreet.com/the-big-picture-street-art-festival-australia-2018/>.

Η “Let’s do it Greece” είναι μία Μη Κυβερνητική Οργάνωση όπου μεταξύ των δράσεων περί καθαρισμού παραλιών, αναλαμβάνει κάθε χρόνο σχεδόν τη δράση “Athens Un-Tag” και για μία ημέρα «καθαρίζουν» την πόλη. Επίσημη ιστοσελίδα, τελευταία πρόσβαση: 1/04/2018, <http://www.letsdoitgreece.org/map>.

Lam M., “Whatever you do, don’t call us the new Berlin”, 12/12/2017, τελευταία πρόσβαση: 26/02/2018, <https://arcathens.org/2017/12/12/whatever-you-do-dont-call-us-the-new-berlin/>.

Λεξικό της Οξφόρδης, τελευταία πρόσβαση: 2/04/2018, <https://en.oxforddictionaries.com/definition/graffiti>.

Λυμπεροπούλου Κ. για την εφημερίδα *Το Βήμα*, Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλώνα (ΕΚΚΝΑ), «Γκράφιτι στις φυλακές Αυλώνα», 5/07/11, τελευταία πρόσβαση: 26/02/2018, <http://www.ekkna.net/index.php/drastiriotites-ekdiloseis/36-graffiti-stis-fylakes-avlona>.

Maric B., “The history of street art – Graffiti and street art”, 29/07/2014, τελευταία πρόσβαση: 26/02/2018, <https://www.widewalls.ch/the-history-of-street-art/>.

Mount H., “What can we learn from Roman graffiti?”, 1/10/2013, τελευταία πρόσβαση: 26/2/2018, <https://www.telegraph.co.uk/history/10336768/What-can-we-learn-from-Roman-graffiti.html>.

Ξεναγήσεις στην Αθήνα, τελευταία πρόσβαση: 4/01/2018, <https://www.alternativeathens.com/tours/street-art-tour/>.

Ξεναγήσεις στη Θεσ/νίκη, τελευταία πρόσβαση: 4/01/2018, <http://www.streetarttours.gr/>.

Πάγκαλος Ο., «Πράξεις παρουσίας και υπερβάσεων: το γκράφιτι στην κρίση της Νέας Υόρκης την δεκαετία του ’70, από το γκέτο σε όλο τον κόσμο», στο *Urban Conflicts*, Έκδοση του Εργαστηρίου «Συναντήσεις και συγκρούσεις στην πόλη», Θεσ/νίκη, 2015, τελευταία πρόσβαση: 26/02/2018, <https://urbanconflicts.files.wordpress.com/2015/06/urban-conflicts.pdf>.

Rojo J. & Harrington S., “1UP In Berlin: ‘All City’ Doesn’t Even Begin to Cover It”, 08/24/2016, τελευταία πρόσβαση: 26/02/2018, https://www.huffingtonpost.com/jaime-rojo-steven-harrington/1up-berlin-graffiti-tag_b_11670058.html.

Ρόκος Δ., «Keith Haring: Ένας υπέροχα δημιουργικός άνθρωπος», 15/2/2018, τελευταία πρόσβαση: 2/04/2018, <http://www.inexarchia.gr/story/think/keith-haring-enas-yperoha-dimioyrgikos-anthropos>.

Σούζας Ν., «Ο ρόλος των πολιτισμικών πρακτικών στη συγκρότηση των κοινωνικών κινημάτων», στο *Urban Conflicts*, Έκδοση του Εργαστηρίου «Συναντήσεις και συγκρούσεις στην πόλη», Θεσ/νίκη, 2015, τελευταία πρόσβαση: 26/02/2018, <https://urbanconflicts.files.wordpress.com/2015/06/urban-conflicts.pdf>.

Tancia Ltd, Pen2Paper, “The Writing on the Wall – Graffiti as Art, History and Politics”, 2016, τελευταία πρόσβαση: 2/04/2018, <https://www.pens.co.uk/pen2paper/wp-content/uploads/2016/06/The-Writing-on-the-Wall.pdf>.

Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, «Γκράφιτι στις φυλακές Αυλώνα», τελευταία πρόσβαση: 26/02/2018, <http://www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%93%CE%9A%CE%A1%CE%91%CE%A6%CE%99%CE%A4%CE%99%CF%83%CF%84%CE%B9%CF%82%CF%86%CF%85%CE%BB%CE%B1%CE%BA%CE%AD%CF%82%CE%91%CF%85%CE%BB%CF%8E%CE%BD%CE%B1.aspx>.

Zaimakis Y., “Welcome to the civilization of fear: on political graffiti heterotopias in Greece in times of crisis”, *Visual Communication*, 14 (4), Crete, 2017, <http://sociology.soc.uoc.gr/ekaeke/wp-content/uploads/2017/07/1470357215593845.pdf>.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Χρήσιμες ηλεκτρονικές διευθύνσεις για τη σύγχρονη, συνεχώς εξελισσόμενη ιστορία της Street Art

1. Ελληνική ιστοσελίδα για την περιοχή των Εξαρχείων της Αθήνας με ξεχωριστή στήλη αρθρογραφίας και σχετικού ρεπορτάζ για τη street art, <http://www.inexarchia.gr/street-art>
2. Ελληνική ιστοσελίδα υποστήριξης και προώθησης καλλιτεχνών graffiti & street art με έδρα την Αθήνα στην Ελλάδα, <http://www.greekstreetart.gr/>
3. Επίσημη ιστοσελίδα για ημερήσια νέα για τη street art και καταγραφή αυτών, <http://streetart.today/>
4. Επίσημη ιστοσελίδα με οδηγό των έργων της street art που υπάρχουν στο Βέλγιο, <http://www.streetartbelgium.com/>
5. Επίσημη ιστοσελίδα ξεναγήσεων στα έργα της street art στην Αθήνα της Ελλάδας, <http://www.atathens.org/urbancreatives.html>
6. Επίσημη ιστοσελίδα της κοινωνικής ομάδας “Atenistas” με έδρα την Αθήνα της Ελλάδας που έχει σκοπό την προώθηση του graffiti & της street art μέσω δράσεων, <https://atenistas.org/>
7. Επίσημη ιστοσελίδα της κοινωνικής ομάδας “St. A. Co” με έδρα την Αθήνα της Ελλάδας που έχει σκοπό τη συντήρηση έργων του graffiti & της street art μέσω δράσεων και φωτογραφικών οδοιπορικών, <http://streetartconservators.blogspot.com/>
8. Επίσημη ιστοσελίδα της κοινωνικής ομάδας “Urban Act” με έδρα την Αθήνα της Ελλάδας που έχει σκοπό την προώθηση του graffiti & της street art μέσω δράσεων, <http://www.urbanact.gr/>
9. Επίσημη ιστοσελίδα του μουσείου της street art στη Victoria της Αγγλίας, <http://www.vam.ac.uk/content/articles/s/street-art/>

10. Επίσημη ιστοσελίδα του μουσείου της street art στο East of Saint Petersburg της Ρωσίας, <https://streetartmuseum.ru/en/o-muzee/>
11. Επίσημη ιστοσελίδα του μουσείου της street art στο Brooklyn των Η.Π.Α., <http://www.streetmuseumofart.org/about/>
12. Επίσημη ιστοσελίδα του μουσείου της street art του Rotterdam της Ολλανδίας, <http://www.rotterdamstreetartmuseum.com/>
13. Επίσημη ιστοσελίδα του μουσείου της street art το οποίο υφίσταται στο Άμστερνταμ της Ολλανδίας, <https://www.streetartmuseumamsterdam.com/>
14. Επίσημη ιστοσελίδα του μουσείου του graffiti & της street art στο Texas των Η.Π.Α., <http://www.thegasamtexas.org/>
15. Επίσημη ιστοσελίδα του Φεστιβάλ στη Θεσσαλονίκη της Ελλάδας για τη street art, <http://streetartfestivalthessaloniki.com/>
16. Επίσημη ιστοσελίδα του Φεστιβάλ στη Θεσσαλονίκη της Ελλάδας και για τη street art, <http://www.streetmode.gr/>
17. Επίσημη ιστοσελίδα του Φεστιβάλ στο Cambridge της Αγγλίας για τη street art, <http://www.cambridgestreetartfestival.com/street>
18. Επίσημη ιστοσελίδα του Φεστιβάλ της Αθήνας στην Ελλάδα για τη street art, <http://athensaf.eu/>
19. Επίσημη ιστοσελίδα του Φεστιβάλ της Πάτρας στην Ελλάδα για τη street art, <http://www.artinprogress.eu/>
20. Επίσημη ιστοσελίδα του Φεστιβάλ της Σάμου στην Ελλάδα για τη street art, <http://karlovasifestival.gr/>
21. Ιστοσελίδα της Μελβούρνης της Αυστραλίας για σχετικές ξεναγήσεις στην πολιτεία στα έργα της street art, <https://melbournestreettours.com/>
22. Ξεχωριστή στήλη αρθρογραφίας και σχετικού ρεπορτάζ στην “Athens Voice” για το graffiti & τη street art, <http://www.athensvoice.gr/stiles/skate-graffiti>
23. Ξεχωριστή στήλη αρθρογραφίας και σχετικού ρεπορτάζ στο “HuffingtonPost” για το graffiti & τη street art, <https://www.huffingtonpost.com/topic/street-art>

24. Ξεχωριστή στήλη αρθρογραφίας και σχετικού ρεπορτάζ στο “The Economist” για το graffiti & τη street art, <http://www.economist.com/topics/street-art>
25. Ξεχωριστή στήλη αρθρογραφίας και σχετικού ρεπορτάζ στο “The Guardian” για το graffiti & τη street art, <https://www.theguardian.com/artanddesign/streetart>
26. Ξεχωριστή στήλη αρθρογραφίας και σχετικού ρεπορτάζ στο “Vice” για το graffiti & τη street art, <https://www.vice.com/gr/topic/street-art>
27. Παγκόσμια ιστοσελίδα υποστήριξης και προώθησης καλλιτεχνών graffiti & street art με έδρα το Λονδίνο της Αγγλίας, <http://globalstreetart.com/>
28. Παγκόσμια ιστοσελίδα υποστήριξης και προώθησης καλλιτεχνών της street art μέσω της διαδικτυακής πώλησης των έργων τους, <https://www.graffitistreet.com/>
29. Παγκόσμια ιστοσελίδα υποστήριξης και προώθησης καλλιτεχνών της street art, <http://www.isupportstreetart.com/>
30. Παγκόσμια ιστοσελίδα υποστήριξης και προώθησης καλλιτεχνών graffiti & street art, <http://www.meetingofstyles.com/>
31. Παγκόσμιο Δίκτυο για καλλιτέχνες και λάτρεις του graffiti & street art, <https://streetart360.net/>
32. Παγκόσμιος Οδηγός ανά χώρα, ανά περιοχή και ανά καλλιτέχνη από τη Google, <https://streetart.withgoogle.com/en/>
33. Παγκόσμια ιστοσελίδα, αφιερωματική στους βίους και στα έργα των καλλιτεχνών της street art, <http://www.streetartbio.com/>
34. Παγκόσμια ιστοσελίδα υποστήριξης και προώθησης καλλιτεχνών graffiti & street art, <http://www.streetartutopia.com/>
35. Ταξιδιωτική ιστοσελίδα με ξεχωριστή στήλη αφιερώματος στη street art της Αθήνας και παροχή αντίστοιχου συχνά ενημερωμένου οδηγού για τα έργα ανά περιοχή, <http://www.lifeconnectingdots.com/street-art-lovers-guide-to-athens-greece/>
36. Φεστιβάλ ψυχαγωγίας και εναλλακτικών δραστηριοτήτων συμπεριλαμβανομένης και της street art στη Νάξο της Ελλάδας, http://www.bazeostower.gr/gr_dyn/festivals.php?year=2018

Τέλος, ορισμένα ετήσια φεστιβάλ για το graffiti και street art στην Αθήνα τα οποία δεν διαθέτουν ακόμη επίσημες ιστοσελίδες αλλά αξίζει να αναφερθούν:

37. “Old School Meeting Graffiti Festival” στους δήμους Πειραιά και Αλίμου
38. “Pray to spray” στον δήμο Ιλίου
39. “Solidarity graffiti festival” στον δήμο Πειραιά
40. “Stray Art Festival” στο νησί της Σύρου.

Κέντρο Μελέτης του Εγκλήματος

Χορηγός επικοινωνίας

